

Γεωγραφίες

Αρ. 25 (2015)

Γεωγραφίες, Τεύχος 25, 2015

**ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ
ΧΩΡΟΣ: ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ «ΜΕΤΑΒΑΣΗ»
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ
ΚΗΠΩΝ**

Ελισάβετ Θωίδου, Δημήτρης Φουτάκης

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ: ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ «ΜΕΤΑΒΑΣΗ» ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΚΗΠΩΝ¹

Ελισάβετ Θωίδου*, Δημήτρης Φουτάκης**

Περίληψη

Καθώς οι μητροπολιτικές περιοχές αποτελούν κεντρικό πεδίο προώθησης της χωρικής ανταγωνιστικότητας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ο δημόσιος χώρος τους έχει βρεθεί στο επίκεντρο των σχετικών στρατηγικών. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με φυσικούς και τεχνολογικούς κινδύνους έχουν αναδείξει τα όρια αυτών των στρατηγικών και την ανάγκη ανθεκτικότητας των μητροπολιτικών περιοχών. Νέες ιδέες και πρακτικές εμφανίζονται με άξονα τον δημόσιο χώρο και τον τρόπο που αυτός «κατασκευάζεται» με συμμετοχή των πολιτών. Το άρθρο διερευνά τα θέματα αυτά μέσα από το παράδειγμα των κοινοτικών κήπων, με αφετηρία τη συζήτηση για τον «σχεδιασμό σίτισης των πόλεων» (food planning). Η σύνδεση των κοινοτικών κήπων με τον δημόσιο χώρο μπορεί να θεωρηθεί μια εκδοχή «μετάβασης» σε περισσότερο ανθεκτικές μητροπολιτικές περιοχές.

Metropolitan areas and public space: resilience and “transition” through the example of community gardens

Elisavet Thoidou, Dimitris Foutakis

Abstract

Metropolitan areas have constituted a central arena for promoting territorial competitiveness in recent decades and their public spaces have been the focus of relevant strategies. The impact of the economic crisis combined with natural and technological risks have highlighted the limits of these strategies and the need for resilience in metropolitan areas. New planning ideas and practices have emerged, their axes being public space and the way it is being constructed with citizen participation. This article explores these issues through the example of community gardens, starting with the debate on “food planning”. Linking community gardens with public space could be considered a form of “transition” towards more resilient metropolitan areas.

Εισαγωγή

Από τη δεκαετία του 1990 οι μητροπολιτικές περιοχές πρωτοστατούν στην επιδίωξη της ανάπτυξης των περιφερειών και των χωρών τους εφαρμόζοντας πολιτικές χωρικής ανταγωνιστικότητας για την προβολή τους και την αύξηση της ελκυστικότητάς τους προς επιλεγμένες επενδύσεις και ανθρώπινο δυναμικό. Οι συνέπειες των πολιτικών αυτών για τη χωρική οργάνωση και την εικόνα του χώρου στις μητροπολιτικές περιοχές αποτυπώνονται σε εμβληματικά έργα, real estate ανάπτυξη, περιφραγμένες κοινότητες (Low 2006). Η «ανταγωνιστική μητρόπολη»

* Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, thoidouel@auth.gr.

** Καθηγητής Εφαρμογών, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών & Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής (ΤΕ), ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας, dfoutakis@teiser.gr.

συνδέεται με τη συνεχή επέκταση του δομημένου χώρου, την οικιστική ανάπτυξη, τις μεγάλης κλίμακας αστικές αναπλάσεις. Οι αλλαγές στην οικονομία των μητροπολιτικών περιοχών τις τελευταίες δεκαετίες έχουν οδηγήσει σε αλλαγές στη χωρική τους οργάνωση, στην εγκατάλειψη δομημένων και αδόμητων χώρων (εγκαταστάσεις παλιών λιμανιών, αποθήκες, εργοστάσια, στρατόπεδα κ.λπ.) παράγοντας «κενούς» χώρους με ζητούμενο την αλλαγή χρήσης για την αξιοποίησή τους. Ο δημόσιος χώρος συχνά προσλαμβάνει εμβληματικό χαρακτήρα με αυξανόμενη διείσδυση σε αυτόν από τον ιδιωτικό τομέα. Το ενδιαφέρον για την εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα στην «αξιοποίηση» της δημόσιας γης μπορεί να θεωρηθεί μέρος μιας μεγαλύτερης εικόνας που χαρακτηρίζει τις χώρες της Δύσης μετά το 2000 και συνίσταται «σε μια κούρσα επενδύσεων στη γη είτε μέσω υφαρπαγής είτε μέσω εκτεταμένου real estate» (Χατζημιχάλης 2014, 36).

Η οικονομική κρίση θέτει σε αμφισβήτηση πολλές πλευρές της σύγχρονης μητροπολιτικής ανάπτυξης: το πρότυπο της συνεχούς οικιστικής ανάπτυξης και των έργων προβολής έρχεται αντιμέτωπο με τα όριά του, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι η αφετηρία της κρίσης ήταν η βαθιά κρίση της αγοράς ακινήτων. Ερωτήματα τίθενται και για τον προνομιακό ρόλο του ιδιωτικού τομέα στην «αξιοποίηση» του δημόσιου χώρου.

Την ίδια περίοδο η βιώσιμη ανάπτυξη αντιπροσωπεύει μια δυνάμει “win-win” agenda η οποία υπόσχεται πως είναι εφικτή η επίτευξη τόσο της ανταγωνιστικότητας όσο και της συνοχής, με παράλληλη προστασία του περιβάλλοντος (Whitehead 2012). Όμως η οικονομική επιτυχία ορισμένων παραγόντων δεν μεταφράζεται αυτόματα σε ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής (Maloutas et al. 2008) η οποία είναι εφικτή υπό προϋποθέσεις στις περιπτώσεις θετικών οικονομικών αποτελεσμάτων και κατάλληλων πολιτικών αναδιανομής. Η αμφισβήτηση της ιδέας της ανταγωνιστικής μητρόπολης ενισχύεται στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης και εκφράζεται με ερωτηματικά ως προς τις προϋποθέσεις και τη δυνατότητα επίτευξης της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία εν τέλει αντικαθίσταται ή συμπληρώνεται από την έννοια της ανθεκτικότητας. Αυτή η τάση τροφοδοτείται και από την αυξημένη ευαισθητοποίηση απέναντι στους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής (Raco and Flint 2012).

Οι εξελίξεις που αφορούν τις μητροπολιτικές περιοχές συνδέονται με τους προσανατολισμούς του χω-

ρικού σχεδιασμού. Από τη δεκαετία του 1990 οι περιοχές αυτές αποτέλεσαν το προνομιακό πεδίο του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού ενώ η επιδίωξη της ανταγωνιστικότητας οδήγησε στη σταδιακή στροφή του σε νεοφιλελεύθερες πρακτικές (Olesen 2013). Τα όρια των πρακτικών αυτών γίνονται φανερά με την οικονομική κρίση. Αν και η επιδίωξη της ανταγωνιστικότητας έχει επικρατήσει στα στρατηγικά τους σχέδια, διαφαίνεται η ανάγκη να αναπροσανατολίσουν τα οράματα και τις πρακτικές τους, προκειμένου να μειώσουν την ευπάθεια και να αυξήσουν την ανθεκτικότητά τους στους σύγχρονους κινδύνους.

Έτσι η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης εμπλουτίζεται με κοινωνικά περιβαλλοντικά και οικονομικά θέματα μιας διαφορετικής οπτικής που δεν καταγράφεται απλώς με δείκτες και δεν εξασφαλίζεται μόνο με επιστημονικά ορθές λύσεις και τεχνικές. Μεταξύ των νέων θεμάτων ο «σχεδιασμός σίτισης πόλεων» (food planning) κερδίζει έδαφος και συνδυάζεται με τον στρατηγικό σχεδιασμό των μητροπολιτικών περιοχών (Morgan 2009, Skordili 2013, Farmar-Bowers et al. 2013). Παράλληλα οι «πόλεις σε μετάβαση» (transition towns) αποτελούν έκφραση της ανάγκης για ανθεκτικότητα, ιδίως απέναντι στην κλιματική αλλαγή, με πρωτοβουλίες που βασίζονται στην κοινότητα και στις περιβαλλοντικές αξίες.

Οι κοινοτικοί κήποι² (community gardens) είναι στοιχείο αυτών των πρωτοβουλιών που συναρτάται με στοιχεία του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού, καθώς προϋποθέτουν την εξασφάλιση χώρου με ειδικά χαρακτηριστικά χωρικής οργάνωσης (μεταφορές, χρήσεις γης, περιβάλλον). Μπορούν να θεωρηθούν μέρος του συστήματος των δημόσιων χώρων της μητροπολιτικής περιοχής, προσφέροντας ένα πεδίο για την «κατασκευή» και βιώσή του από τους πολίτες σε αντιδιαστολή με τον καθιερωμένο τρόπο αξιοποίησής του μέσω συχνά μη προσπελάσιμων έργων, καθώς και ένα πεδίο «επανεισδοχής» της φύσης.

Πρόσφατα, αρκετές περιπτώσεις κοινοτικών κήπων εμφανίζονται στις μητροπολιτικές περιοχές της Ελλάδας. Το άρθρο εξετάζει το θέμα γενικά και με αναφορές στην εμπειρία από τη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης, επιδιώκοντας να εμπλουτίσει το συγκεκριμένο παράδειγμα με τη χωρική διάσταση, ως συμβολή στον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό της μητροπολιτικής περιοχής και ειδικά στο θέμα του δημόσιου χώρου της. Μετά την εισαγωγή, στο δεύτερο

μέρος παρουσιάζεται η λογική της «μετάβασης» που ευνοεί την αναζήτηση νέων εναλλακτικών ιδεών και πρακτικών. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται οι διαφοροποιημένες εκδοχές ανάπτυξης του δημόσιου χώρου για την ανταγωνιστικότητα ή τη βιωσιμότητα. Τα χαρακτηριστικά των κοινοτικών κήπων με έμφαση στη χωρική τους διάσταση εξετάζονται στο τέταρτο μέρος, ενώ στο πέμπτο παρουσιάζεται η εμπειρία των κοινοτικών κήπων στη μητροπολιτική περιοχή Θεσσαλονίκης. Τέλος, διατυπώνονται συμπερασματικές παρατηρήσεις.

Από την ανταγωνιστικότητα στην ανθεκτικότητα και τη φιλοσοφία της μετάβασης

Από τη δεκαετία του 1990 στις μητροπολιτικές περιοχές κυριάρχησε η επιδίωξη της αστικής ανταγωνιστικότητας χωρίς να παραβλέπεται ο στόχος της βελτίωσης της ποιότητας ζωής κάτω από το πρόταγμα της βιώσιμης ανάπτυξης. Στις αναπτυσσόμενες χώρες όπου η βιώσιμη ανάπτυξη εξέφρασε το γνήσιο ενδιαφέρον πολιτών και κοινωνικών ομάδων, αναπτύχθηκαν εκ των κάτω παρεμβάσεις στον δημόσιο χώρο συμβαδίζοντας με (ή και υπαγορεύοντας) τις εκ των άνω κατευθύνσεις βιώσιμης ανάπτυξης. Οι ανατροπές που συμβαίνουν τα τελευταία χρόνια σε ένα πλαίσιο πολύπλευρων κρίσεων, οδηγούν στην αναζήτηση νέων εννοιών για την αναγνώριση προβλημάτων και δυνατοτήτων και τον σχεδιασμό των μητροπολιτικών περιοχών, όπως οι έννοιες της ευπάθειας και της ανθεκτικότητας. Η πρώτη έχει αναλυθεί καταρχήν σε σχέση με τους κινδύνους από την κλιματική αλλαγή στο πλαίσιο του ΟΗΕ, ενώ πρόσφατα έχει επεκταθεί στους κινδύνους που προέρχονται από την οικονομική κρίση (Thoidou and Foutakis 2012). Παράλληλα εισάγεται η έννοια της ανθεκτικότητας των περιοχών ως συμπληρωματική της ευπάθειας, καθώς εκφράζει την απόκρισή τους σε αυτήν (ό.π.). Προέρχεται από πεδία όπως η Οικολογία και η Κοινωνιολογία, δηλώνοντας «την αντίδραση απέναντι σε κινδύνους, σοκ και αντιξοότητες» (Sarountzaki 2012). Η ανθεκτικότητα εκφράζει την ικανότητα διατήρησης των χαρακτηριστικών και των λειτουργιών ενός συστήματος ή/και προσαρμογής του όταν υφίσταται πιέσεις. Λειτουργεί ως έννοια συμπληρωματική ή παράλληλη της βιώσιμης ανάπτυξης, και εισάγει διαφορετικούς από τους καθιερωμένους, περισσότερο ριζοσπαστικούς, τρόπους σκέψης σχεδια-

σμού και δράσης (Φουτάκης 2012). Με την έννοια της ανθεκτικότητας η διάσταση της ανανέωσης και του αναπροσανατολισμού έχουν εντονότερο το στοιχείο της κριτικής της προηγούμενης κατάστασης και της υιοθέτησης νέας εναλλακτικής ατζέντας. Στον βαθμό μάλιστα που το ισχύον πρότυπο θεωρείται ότι οδήγησε σε αποτυχία υποστηρίζεται ότι εναλλακτικές μορφές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης θα μπορούσαν να προωθηθούν στο όνομα της βιωσιμότητας (Raco and Flint 2012).

Η Bristow (2010) εμπλουτίζει με την έννοια της ανθεκτικότητας τον ρόλο της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας και αμφισβητεί τον περιοριστικό τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η τελευταία. Κατά την ίδια οι ανθεκτικές περιφέρειες έχουν ορισμένα βασικά στοιχεία: ποικιλία (επιχειρήσεων, θεσμών, πηγών ενέργειας, τροφής, και μέσων διαβίωσης), συνάρθρωση – δικτύωση (ικανότητα αναδιοργάνωσης σε περίπτωση σοκ, κάλυψη βασικών αναγκών χωρίς εξάρτηση από τις μεταφορές), διασπορά αντί για κεντρικό έλεγχο (έμφαση στη μικρή κλίμακα, τοπικές δραστηριότητες προσαρμοσμένες στις τοπικές ικανότητες και όρια), αμοιβαιότητα (χωρική δικαιοσύνη, ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, υποστήριξη της οικογένειας, της γειτονιάς, της κοινωνίας των πολιτών).

Ως αντίδραση στο μοντέλο που αποδείχθηκε ανεπαρκές για να εξασφαλίσει την ανθεκτικότητα των περιοχών, εμφανίζονται «εκ των κάτω» πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη «εναλλακτικών οικονομικών πρακτικών και χώρων». Χαρακτηριστικό είναι το «κίνημα της πόλης σε μετάβαση» (transition town movement) με εφαρμογές στην τοπική κλίμακα και δικτύωσεις σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Περιλαμβάνει εφαρμογές όπως: τοπικά νομίσματα για την υποστήριξη των τοπικών επιχειρήσεων και της τοπικά παραγόμενης τροφής, αστικές καλλιέργειες, επανάχρηση υλικών, ανακύκλωση κ.ά. (Bristow 2010).

Σύμφωνα με τους Mason and Whitehead (2012) η κουλτούρα της «μετάβασης» ενοποιεί ιδέες και κινήματα που αντιδρούν σε σύγχρονες απειλές στο επίπεδο της πόλης που συνδέονται με το παγκόσμιο περιβάλλον. Ο χαρακτήρας τους ενάντια στην παγκοσμιοποίηση έχει δύο διαστάσεις: την αντίθεση στα επεκτεινόμενα παγκόσμια συστήματα εμπορίου και οικονομικής εξάρτησης και την αντίσταση κατά συστημάτων που μειώνουν τη δυνατότητα αυτοδιάθεσης των τοπικών κοινοτήτων. Το σύνολο των ιδεών αυτών συγκλίνουν

στο κοινό στοιχείο της ανάγκης για (επανα)τοπικοποίηση [(re)localization]. Μπορεί να αντιπαράθεται στην πολιτική αλλοτρίωση η οποία συνδέεται με την παγκοσμιοποίηση. Μπορεί ακόμη να έχει τη μορφή του οικο-πραγματισμού που δίνει έμφαση στο κατά πόσο οι τοπικές κοινότητες μπορούν να εξασφαλίσουν πόρους και ικανότητες απαραίτητες για την επιβίωση (κατασκευές κατοικιών με φυσικά μέσα, κήποι για την παραγωγή τροφίμων, οικολογικά χωριά, κοινοτικά – τοπικά συστήματα ανταλλαγών - πίστωσης κ.ά.).

Η φιλοσοφία αυτή συγκεντρώνει ιδέες και πρακτικές με διαφορετικές αφετηρίες που ξεκινούν από την ιδέα της “permaculture” για την ήπια γεωργία της δεκαετίας του 1970 που πλέον από τους υποστηρικτές της θεωρείται ως αειφόρος (permanent) πολιτισμός (culture). Στοιχεία των νέων ιδεών υιοθετούνται από επίσημες πολιτικές, για παράδειγμα το πρόγραμμα UR-BACT της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται ότι οι σχετικές δράσεις μπορεί να είναι συμβατές με τη νεοφιλελεύθερης προέλευσης επιδίωξη για μεταφορά ευθυνών δημόσιων αστικών πολιτικών από το τοπικό κράτος στους πολίτες (Rosol 2011). Στην πράξη, καθώς ο δημόσιος χώρος χαρακτηρίζει τα πρότυπα της οργάνωσης και τις προοπτικές των πόλεων και των μητροπολιτικών περιοχών, σε αυτόν αντικατοπτρίζονται οι παραπάνω τάσεις μιας «μετάβασης», ανεξάρτητα από το αν εντάσσονται ή όχι ρητά σε ένα «κίνημα μετάβασης». Τα ενδιαφέροντα αυτά τείνουν να ενσωματωθούν στον στρατηγικό σχεδιασμό των μητροπολιτικών περιοχών:

«Σε πολλές πόλεις στον κόσμο, εκστρατείες σε επίπεδο τοπικών πρωτοβουλιών με αυξανόμενη υποστήριξη από τοπικούς πολιτικούς ηγέτες ζητούν περισσότερο ανθεκτικά, αειφόρα και δίκαια συστήματα και πόλεις [...] Τα θέματα αυτά αρχίζουν να λαμβάνονται υπόψη στην ανάπτυξη ορισμένων στρατηγικών μητροπολιτικού σχεδιασμού και τώρα επηρεάζουν τις διαδικασίες και τα αποτελέσματά του σε μια σειρά πόλεων στον Δυτικό κόσμο» (Budge 2013, 369).

Δημόσιος χώρος για την ανταγωνιστικότητα ή τη βιωσιμότητα

Ο δημόσιος χώρος και ο τρόπος με τον οποίο εισχωρεί σε αυτόν ο ιδιωτικός τομέας χαρακτηρίζει τη σύγχρονη παγκόσμια μητρόπολη το πρότυπο της οποίας τείνει να

εξαπλωθεί σε μικρές και μεγάλες πόλεις παντού στον πλανήτη. Ο δημόσιος χώρος πρωταγωνιστεί σε ένα επαναλαμβανόμενο πρότυπο αστικών αναπλάσεων που καθιστούν τις μητροπολιτικές περιοχές αντίγραφα της Βαλτιμόρης ή της Βαρκελώνης (OECD 2006). Η δύναμη του δημόσιου χώρου στον σχεδιασμό σε μεγάλο βαθμό προέρχεται από το γεγονός ότι προβάλλει ιδέες, αξίες, δυνάμεις, πολύ περισσότερο από τα άλλα στοιχεία του χώρου. Μπορεί να αξιοποιηθεί ως στοιχείο προώθησης της βιώσιμης πόλης, με την έννοια της κοινωνικής συνοχής, όταν, για παράδειγμα, με τον κατάλληλο σχεδιασμό στις γειτονιές οι σχεδιαστές επιθυμούν να ενεργοποιήσουν την κοινωνικότητα και να προωθήσουν τη συμμετοχή ή, αντίθετα, ο δημόσιος χώρος μπορεί να λειτουργεί ως εικόνα, ως «σημείο πώλησης» δηλαδή προβολής για εμπορικές επιχειρήσεις και τοπικές διοικήσεις, «ένα όχημα για διαφοροποίηση, που συμβάλλει σε παραπέρα κατακερματισμό παρά σε κοινωνική ενσωμάτωση». Οι δύο εκδοχές του ρόλου του δημόσιου χώρου για την «κοινωνική συνοχή» ή για την «οικονομική ανταγωνιστικότητα» συμβαδίζουν με τη γενικότερη εξέλιξη της πόλης και την επικράτηση ή υποχώρηση της συλλογικότητας (Madanipour 2003, αναφέρεται στο ΘωΪδου 2011).

Η κοινωνική αλληλεπίδραση είναι εγγενές στοιχείο του δημόσιου χώρου, σύμφωνα με τον ορισμό της American Planning Association (APA):³ «Ένας δημόσιος χώρος μπορεί να είναι ένα σημείο συγκέντρωσης ή τμήμα της γειτονιάς, στο κέντρο της πόλης, [...] ή άλλη περιοχή που συμβάλλει στην προώθηση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και σε μια αίσθηση της κοινότητας [...]». Από τη διακήρυξη της Biennale of Public Space⁴ τονίζεται η σημασία της προσβασιμότητας από όλους χωρίς τον σκοπό του κέρδους καθώς και το θέμα της δημόσιας ιδιοκτησίας.

Ως αντίδραση στις σύγχρονες τάσεις, ο δημόσιος χώρος συχνά ξεπερνά τα όρια του χωρικού σχεδιασμού και γίνεται αντικείμενο μιας αυθόρμητης διαδικασίας «κατασκευής» του, ως διαδικασία του “making public spaces” (Sassen, 2006). Η μεγάλη σύγχρονη πόλη, ιδίως η παγκόσμια, αποτελεί έναν στρατηγικό τόπο για το παγκόσμιο κεφάλαιο, αλλά επίσης και έναν χώρο όπου «εκδηλώνονται και παίρνουν συγκεκριμένη μορφή νέες διεκδικήσεις από άτυπους πολιτικούς δρώντες» (ό.π.). Τα αστικά κινήματα που εμφανίζονται έτσι «είναι κοινωνικά κινήματα μέσω των οποίων οι πολί-

τες επιχειρούν να επιτύχουν κάποιον έλεγχο στο αστικό περιβάλλον που περιλαμβάνει το δομημένο περιβάλλον, τον κοινωνικό ιστό της πόλης και την τοπική πολιτική διαδικασία» (Pruijt 2007).

Πρόσφατα, ο δημόσιος χώρος συνυπολογίζεται στον σχεδιασμό της δημιουργικής πόλης. Είναι αξιοσημείωτο ότι και αυτή η προσέγγιση, που σε γενικές γραμμές υποστηρίζει το μοντέλο της χωρικής ανταγωνιστικότητας, δεν περιορίζεται στη λειτουργία του ως «υποδοχέα» της πολιτιστικής δράσης αλλά επεκτείνεται στον τρόπο που ο δημόσιος χώρος ευνοεί τη συμμετοχή στα τεκταινόμενα σε αυτόν, για παράδειγμα μέσω του “place making”, για την ενίσχυση της δημιουργικότητας (βλ. και Θωΐδου και Φουτάκης 2014).

Οι κοινοτικοί κήποι είναι μια μορφή δημόσιου χώρου στον οποίο οι πολίτες μπορούν να συμμετέχουν δημιουργικά. Σε ότι αφορά τις χρήσεις γης συνδέονται με την «επανεισδοχή» της φύσης (renaturation) και τις «ενδιάμεσες χρήσεις» (interim uses). Η «επανεισδοχή» της φύσης είναι μια στρατηγική ολιστικής προσέγγισης πράσινων δικτύων, αξόνων και οάσεων που διατρέχουν μια πόλη από έξω προς τα μέσα (Fuhrich and Goderbauer 2010, 55). Οι «ενδιάμεσες χρήσεις», προκύπτουν εξαιτίας των μετασχηματισμών και αναδιαρθρώσεων των μητροπολιτικών περιοχών σε χώρους που είναι συχνά διαθέσιμοι για προσωρινές χρήσεις. Οι χρήσεις αυτές μπορεί να βελτιώνουν προσωρινά τη συγκεκριμένη (υποβαθμισμένη) περιοχή, ή να υποστηρίζουν τις επόμενες (οριστικές) χρήσεις, ή να αποδεικνύονται κατάλληλες για την περιοχή και να μονιμοποιούνται. Μπορεί να προκύπτουν εξαιτίας της έλλειψης ενδιαφέροντος για real estate αξιοποίηση, αλλά τελικά καταλήγουν σε δημιουργικές παρεμβάσεις από τους πολίτες. Τέτοιες χρήσεις δεν είναι χωρίς προβλήματα, ιδίως όταν αλληλοεπιδρούν δρώντες με διαφορετικές επιδιώξεις (ό.π., 53).

Οι «ενδιάμεσες χρήσεις» δεν αποτελούν νέο αλλά μάλλον κυκλικά επαναλαμβανόμενο φαινόμενο σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όταν πολλές επενδύσεις σε ακίνητα παραμένουν αδρανείς δημιουργώντας «ευκαιρίες» αξιοποίησης, άλλοτε από τους «δημιουργικούς κλάδους» και άλλοτε με έμφαση στα περιβαλλοντικά στοιχεία και το πράσινο. Έτσι για τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου τίθεται το θέμα της «μετάβασης» από την προηγούμενη χρήση στην ενδιάμεση και στη μελλοντική «ανάπτυξη», κάτι που εμπλέκει τις αντι-

λήψεις του κοινού και πιθανές αντιπαραθέσεις (Kamvasinou and Roberts 2013).

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Βερολίνου όπου, λόγω της ιδιαιτερότητας της χωρικής του οργάνωσης, πολλές προσωρινές χρήσεις αναπτύχθηκαν σε κενούς (εγκαταλειμμένους) χώρους δημόσιων υποδομών, εργοστασίων, κτιρίων κ.ά. οι οποίοι προέκυψαν μετά την ενοποίηση, και μια πλούσια εμπειρία δημιουργικής τους αξιοποίησης έχει καταγραφεί. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 η περίπτωση του Βερολίνου έδειχνε πως οι προσωρινές χρήσεις μπορούν να έχουν ιδιαίτερη επιτυχία, παρά τις προκαταλήψεις ότι συνδέονται με κρίση και έλλειψη οράματος (Urban Catalysts 2003). Όπως αναλύει η Colomb (2012, 135-138) από τις δεκαετίες του 1970 και 1980 το Βερολίνο υπήρξε ένας «θύλακας ριζοσπαστικών κοινωνικών κινήσεων» που βρήκαν χώρους έκφρασης μετά την επανένωση, σε υπαίθριες αγορές, κλαμπ μουσικής, αθλητικές εγκαταστάσεις, κοινοτικούς κήπους, καλλιτεχνικά εργαστήρια κ.ά. Οι πρακτικές αυτές αναδεικνύουν «έναν εύλεκτο τρόπο παραγωγής ελεύθερου χώρου της πόλης» που δεν βασίζεται όσο πριν σε δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις. Μετά το 2000 ο επίσημος σχεδιασμός για τη μητροπολιτική περιοχή του Βερολίνου άρχισε να υιοθετεί και να υποστηρίζει τέτοιες χρήσεις με τις στρατηγικές του, με εμφανείς τις επιρροές της ιδέας της «δημιουργικής τάξης». Όμως, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι στρατηγικές αυτές οδήγησαν σε μετατόπιση των δημιουργικών χρήσεων και απομάκρυνση από τα αρχικά χαρακτηριστικά των περιοχών και των ανθρώπων, προκαλώντας τις αντιδράσεις των τελευταίων και ερωτήματα για τα όρια μιας τέτοιας αξιοποίησης (Colomb 2012, 145-146).

Ο χώρος στον «σχεδιασμό σίτισης πόλεων» και οι κοινοτικοί κήποι

Τα τελευταία χρόνια οι κοινοτικοί κήποι συνδέονται με τον σχεδιασμό για την εξασφάλιση σίτισης των πόλεων σε όρους ποσοτικούς και ποιοτικούς (food planning). Η υπερσυγκέντρωση πληθυσμού στις πόλεις και τις μητροπολιτικές περιοχές και η αύξηση του πληθυσμού στα όρια της φτώχειας οδηγεί στην ανάγκη αξιοποίησης της αστικής γεωργίας. Η οπτική αυτή εντάσσεται στην επιδίωξη της ανθεκτικότητας απέναντι στην οικονομική κρίση αλλά και απέναντι στους περιβαλλοντικούς κινδύνους και τις επιπτώσεις της κλιματικής

αλλαγής. Συνδυάζεται επομένως με τα κινήματα τοπικοποίησης προϊόντων και διαδικασιών παραγωγής στη λογική της «μετάβασης».

Αν και η εξασφάλιση φρέσκιας και επαρκούς τροφής ήταν καθοριστικός παράγοντας για τη χωροθέτηση και την αστική μορφή μικρών και μεγάλων πόλεων από τη δημιουργία τους, στον μεταπολεμικό σχεδιασμό η εξασφάλιση σίτισης αναφέρεται αποκλειστικά στον αγροτικό χώρο, ενώ είναι αποσυνδεδεμένη από τον στρατηγικό σχεδιασμό των μητροπολιτικών περιοχών (Budge 2013, APA 2007). Ωστόσο οι αλλαγές που έχουν συμβεί ως προς τις χρήσεις γης, τη διαθεσιμότητα ενεργειακών πηγών και φυσικών πόρων, τη μόλυνση του περιβάλλοντος, την αύξηση του αστικού πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας, αλλά και οι αλλαγές των αντιλήψεων για τον τρόπο ζωής γενικά και τη διατροφή ειδικότερα, έχουν οδηγήσει σε αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον «σχεδιασμό σίτισης» (food planning) των μητροπολιτικών περιοχών και τη σύνδεσή του με τον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό. Έχει προηγηθεί το ενδιαφέρον για το «οικολογικό αποτύπωμα» των πόλεων, τον περιορισμό της αστικής διάχυσης και την υγιή πόλη, που παραπέμπει στην αφετηρία του σχεδιασμού των πόλεων, δηλαδή την υγιεινή και την ποιότητα ζωής σε αυτές (Budge 2013, 369, 370–371). Σημαντική παράμετρος είναι ο «κίνδυνος λόγω ανασφάλειας σίτισης» (risk of food insecurity) των μητροπολιτικών περιοχών και η ευπάθειά τους ως προς το θέμα αυτό (Farmer-Bowers et al. 2013).

Η αστική γεωργία μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο του «σχεδιασμού σίτισης πόλεων». Ορίζεται ως «η καλλιέργεια φυτών ή/και η εκτροφή ζώων μέσα στον αστικό ιστό ή στις παρυφές της πόλης από τους κατοίκους της, αποβλέποντας κυρίως στην αυτοκατανάλωση των νοικοκυριών σε φρέσκα και ποιοτικά προϊόντα» (Ανθοπούλου και Νικολαΐδου 2013, 4). Παρά τη συμβολή της στην πρόληψη της ανασφάλειας ως προς τη σίτιση των πόλεων, δεν επαρκεί για τη λύση του προβλήματος. Μπορεί όμως να συμβάλει παρέχοντας τοπική, χαμηλών εκπομπών άνθρακα και υψηλής ποιότητας τροφή, παράλληλα με οφέλη οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά (Pires and Burton 2013, Καραγιώργας 2014). Με αυτό το πνεύμα, έχουν εμφανιστεί σχετικές κατευθύνσεις στον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό μητροπολιτικών περιοχών της Αυστραλίας στο πλαίσιο του σχεδιασμού για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής (ό.π.).

Οι κοινοτικοί κήποι ειδικότερα είναι εκτάσεις όπου οι πολίτες μπορούν να καλλιεργήσουν λαχανικά και λουλούδια. Μπορεί να είναι λαχανόκηποι της γειτονιάς για ατομική κατανάλωση ή κάτι πιο οργανωμένο που απευθύνεται σε μετανάστες, άστεγους, νέους εκτεθειμένους σε κινδύνους (at-risk youth) (Lawson 2009, 202). Συνήθως αποτελούν πρωτοβουλίες τοπικών κοινοτήτων για αστικές καλλιέργειες σε χώρους εντός του αστικού ιστού ή στα όριά του, με συλλογικό τρόπο. «Διαχειρίζονται κυρίως από μέλη της κοινότητας παρά από τις τοπικές κυβερνήσεις (Δήμοι) αν και μπορεί να βρίσκονται σε δημοτικές εκτάσεις [...] μπορεί να είναι σύνολα ιδιωτικών τεμαχίων γης ή μεγάλης κλίμακας συνεργατικές δράσεις σε όφελος της ευρύτερης κοινότητας. Οι ρόλοι τους περιλαμβάνουν παραγωγή φρέσκιας οργανικής τροφής, δημιουργία χώρων για την κοινότητα και τη χρήση και διάδοση της επιστήμης και καινοτόμων τεχνολογιών» (Stocker and Barnett 1998). Ιστορικά στις ΗΠΑ των αρχών του 20ου αιώνα διαδόθηκαν για εξασφάλιση τροφής φτωχών κοινωνικών στρωμάτων σε περιόδους κρίσης με αυξανόμενο ρόλο από τον Α΄ στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και κατά την οικονομική κρίση του μεσοπολέμου. Αντίστοιχα αναπτύχθηκαν την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου στην Ευρώπη όπου υπάρχει και η παράδοση των διανομών αγροτεμαχίων σε μητροπολιτικές περιοχές. Η εμφάνισή τους τη μεταπολεμική περίοδο ήταν παράγωγο των κινήματων για το περιβάλλον και για την κοινωνική δικαιοσύνη (ό.π., Mok et al. 2014). Είναι ελκυστικοί ιδίως σε περιόδους κρίσης ή πολέμων, καθώς αποτελούν απόδειξη μιας αλλαγής χωρίς υψηλές δαπάνες και με άμεσα αποτελέσματα, απόδειξη του ότι κάποιος «παίρνει την τύχη στα χέρια του», με πρακτική και συμβολική λειτουργία (Lawson 2009, 204).

Οι κοινοτικοί κήποι έχουν την ιδιαιτερότητα ότι συνδέουν την παραγωγή τροφής με την περιβαλλοντική διαχείριση (αποκατάσταση υποβαθμισμένων οικοπέδων) και τη συμμετοχή των πολιτών (δημιουργία σχέσεων, προώθηση της ευημερίας της γειτονιάς, τόνωση της πολιτιστικής παράδοσης) (Krasny and Tidball 2009). Αυτά τα στοιχεία τους συνδέουν με τον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό: οι διαδικασίες συμμετοχής και η συνάρτησή τους με την έκταση στην οποία αναπτύσσονται σε συνδυασμό με τα στοιχεία χωρικής οργάνωσης (μεταφορές, γειτονικές χρήσεις γης και ποιότητα περιβάλλοντος, πλέγμα πράσινων χώρων).

Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία συμμετοχής, οι κοινοτικοί κήποι αποτελούν μέρος ενός διευρυνόμενου παραδείγματος συνεργατικής παραγωγής χώρου, προϊόντων και υπηρεσιών σε αρκετές ευρωπαϊκές πόλεις, με υποστήριξη και από προγράμματα αστικής αναζωογόνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως το θεματικό δίκτυο “Sustainable Food in Urban Communities” στο πλαίσιο του URBACT (2014), αν και όπως υποστηρίζουν οι Oosterlynck and Gonzalez (2013, 1080) γενικά για το URBACT «δεν φαίνεται να επανεξετάζεται το μοντέλο της αστικής ανάπτυξης».

Ως προς τη χωρική διάσταση, το ιδιοκτησιακό καθεστώς των κοινοτικών κήπων και οι προβλεπόμενες χρήσεις γης αποτελούν καθοριστικό στοιχείο της εξέλιξής τους. Πέρα από τις περιπτώσεις που παραδοσιακά προβλέπεται η διανομή αγροτεμαχίων για μεμονωμένους καλλιεργητές στον περιαστικό χώρο (π.χ. Λονδίνο, βλ. Mok et.al. 2014) η ανάπτυξη κοινοτικών κήπων τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται συνήθως στους λεγόμενους «ενδιάμεσους» χώρους δηλαδή στους κενούς χώρους που προκύπτουν από τις αλλαγές χρήσεων. Για τις ΗΠΑ η APA (2007) διαπιστώνει ότι υπάρχουν τέτοιες σημαντικές εκτάσεις κενής γης στο εσωτερικό των πόλεων, που «όταν χρησιμοποιείται για λαχανόκηπους από κατοίκους χαμηλών εισοδημάτων παράγει πολλαπλά οφέλη υγείας, οικονομικά και κοινωνικά». Στο Ντιτρόιτ δραστηριοποιείται ένα ζωντανό κίνημα που επιδιώκει την αξιοποίηση πολυάριθμων κενών αγροτεμαχίων, που μπορούν να διατεθούν από τους δημόσιους φορείς που τα κατέχουν (ό.π.). Γενικότερα οι εφαρμογές αστικής γεωργίας σε χώρους που θεωρούνται «ενδιάμεσοι» ή «ασαφείς» (terrains vague) αντιπροσωπεύουν μια αντικομορμιστική προσέγγιση του δημόσιου (ή του ελεύθερου) χώρου. Οι προσωρινές χρήσεις που αναπτύσσονται σε αυτούς τους προσδίδουν χαρακτηριστικά ανθεκτικότητας συνιστώντας, όπως υποστηρίζουν οι Kamvasiou and Roberts (2013, 190) πιθανά τη «μόνη εύλογη πράξη σε ένα κλίμα περικοπών δημοσίων δαπανών, σπανιότητας εδαφικών πόρων, και μειωμένης χρηματοδότησης για τους δημόσιους χώρους».

Συχνές είναι οι περιπτώσεις που οι κοινοτικοί κήποι αναπτύσσονται σε εγκαταλειμμένους χώρους ιδιοκτησίας του δημοσίου ή των Δήμων χωρίς να διασφαλίζεται η απρόσκοπτη συνέχιση της χρήσης αυτής, καθώς σπάνια θεωρούνται «ή υψηλότερου [επιπέδου] και καλύτερη χρήση της αστικής γης» (Lawson 2009). Από

την εμπειρία του South Los Angeles Community Garden κατά τις δεκαετίες του 1990 και 2000 αναδεικνύονται τα προβλήματα αξιοποίησης της γης με τον τρόπο αυτό και ερωτήματα από την αντίθετη πλευρά (π.χ. των διεκδικητών της γης με σκοπό την «αστική ανάπτυξη»). Κεντρικό ερώτημα είναι το κατά πόσο αυτή η χρήση, η οποία μπορεί να περιφράσσεται, έχει πράγματι δημόσιο χαρακτήρα όπως συμβαίνει με ένα πάρκο, ή εάν έχουν όλοι το δικαίωμα και τη δυνατότητα συμμετοχής, σε συνδυασμό με το γεγονός της «επένδυσης» προσωπικής εργασίας στον χώρο. Συχνά υποτιμάται η εργασία που έχει γίνει εκεί όταν μια άλλη δυνατότητα αξιοποίησης προκύπτει, με το επιχείρημα ότι θα εξασφαλιστούν θέσεις εργασίας ή έσοδα για τον Δήμο (Lawson 2009).

Καθώς ο χώρος είναι κεντρικό στοιχείο των κοινοτικών κήπων, ο στρατηγικός χωρικός σχεδιασμός έχει σημαντικές δυνατότητες επίδρασης στον «σχεδιασμό σίτισης πόλεων»: οι πολεοδόμοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν στρατηγικές διαχείρισης της ανάπτυξης για να προστατεύσουν αγροτική γη, ή να εισηγηθούν τις περιοχές όπου χωροθετούνται τα παντοπωλεία και τα εστιατόρια, ή να προτείνουν πολιτικές για την υποστήριξη των κοινοτικών κήπων και άλλους τρόπους για παραγωγή τροφής από τις κοινότητες» (APA 2007, 24). Επιδιώκοντας να υποστηρίξει αυτή την αλληλεπίδραση, η APA από το 2007 έχει υιοθετήσει έναν «Οδηγό Σίτισης Κοινοτήτων και Περιφερειών». Οι κατευθύνσεις πολιτικής εξειδικεύονται ως προς τους κοινοτικούς κήπους, με προτάσεις για τις χρήσεις γης και τη χωρική οργάνωση της μητροπολιτικής περιοχής, που περιλαμβάνουν: ένταξη των κοινοτικών κήπων στα γενικά και στα πιο λεπτομερή σχέδια χωρικής οργάνωσης γειτονιάς, προσωρινά περίπτερα για την προώθηση προϊόντων αστικής γεωργίας σε ελεύθερους χώρους δημόσιων και κοινωνικών εγκαταστάσεων, ζώνες για την τοπικά υποστηριζόμενη γεωργία σε υπάρχοντες οικισμούς και σε νέες περιοχές οικιστικής ανάπτυξης, ενθάρρυνση σχεδιασμού γειτονιάς μικτών χρήσεων που περιλαμβάνει μικρού μεγέθους παντοπωλεία, εμπορικές αγορές παραγωγών, ελεύθερους χώρους για κοινοτικούς κήπους, αντί της ζωνοποίησης. Επίσης κίνητρα σε περιοχές που χαρακτηρίζονται από ανασφάλεια ως προς τη σίτιση, διευκόλυνση της άνετης και ασφαλούς πρόσβασης και λειτουργίας των χώρων αυτών (π.χ. συστήματα μεταφορών χαμηλού κόστους). Προφανώς οι κατευθύνσεις αυτές ανταποκρίνονται στα χα-

ρακτηριστικά και το σύστημα σχεδιασμού των πόλεων των ΗΠΑ και θα πρέπει να παραλληλίζονται προσεκτικά με πόλεις και μητροπολιτικές περιοχές άλλων χωρών, λαμβάνοντας υπόψη τα ισχύοντα σε κάθε περίπτωση χαρακτηριστικά της χωρικής οργάνωσης και των συστημάτων χωρικού σχεδιασμού.

Γεγονός είναι ότι αρκετές πόλεις στον κόσμο εντάσσουν το θέμα αυτό στον στρατηγικό σχεδιασμό τους. Οι Kamvasinou and Roberts (2013, 190) αναφέρουν εκ των άνω πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν στο Λονδίνο την περίοδο 2009-2010 σχετικά με διανομές αγροτεμαχίων και καλλιέργειες, «ως απάντηση στο γεγονός ότι μεγαλύτεροι ή μικρότεροι και συχνά κεντρικοί χώροι των πόλεων έμειναν αναξιοποίητοι μετά την οικονομική κρίση του 2008 ή γενικότερα εγκαταλείφθηκαν λόγω της έλλειψης πόρων για τη συντήρησή τους». Το ενδιαφέρον στη σύγχρονη εμπειρία του Λονδίνου είναι η ανάμιξη των εκ των άνω και εκ των κάτω πρωτοβουλιών καθώς η παράδοση είναι παλιά, με χαρακτηριστική στιγμή της το “Dig for Victory” στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (ό.π.). Στην Αυστραλία διαπιστώνεται ότι, ενώ σε επίπεδο στρατηγικών του κεντρικού κράτους υπάρχει βούληση για αποδοχή χρήσεων γης που σχετίζονται με την αστική γεωργία, σε τοπικό επίπεδο είναι δύσκολο να υλοποιηθούν οι προθέσεις, ελλείψει κατάλληλου θεσμικού και διοικητικού πλαισίου και της απαραίτητης ευελιξίας στην εφαρμογή τοπικών πρωτοβουλιών αστικής γεωργίας. Το ίδιο συμβαίνει επίσης διότι το τοπικό επίπεδο είναι εκείνο όπου ασκούνται τελικά οι πιέσεις για συγκεκριμένους τύπους «αξιοποίησης» της γης με οικονομικά αποδοτικότερους τρόπους για ορισμένους (Pires and Burton 2013, Cook and Harder 2013).

Ο ρόλος του χωρικού σχεδιασμού είναι εμφανής σε περιπτώσεις ριζοσπαστικών κινημάτων αστικών καλλιεργειών που ξεκινούν εκ των κάτω, όπως οι “guerilla gardeners” (ακτιβιστές καλλιεργητές). Για τις περιπτώσεις αυτές υποστηρίζεται (Adams et al. 2013) ότι εμφανίζονται ανελαστικότητες του σχεδιασμού χρήσεων γης που στερούν από τον χωρικό σχεδιασμό τη δυνατότητα να αξιοποιεί τις καινοτομίες που εισάγονται από την πλευρά όχι των ειδικών αλλά των πολιτών και μπορούν να προάγουν οφέλη για το περιβάλλον και την κοινότητα σε βάθος χρόνου.

Σε ό,τι αφορά την κλίμακα του χώρου, είναι φανερό ότι η ανάπτυξη των κοινοτικών κήπων και τα θέματα με τα οποία συνδέεται, από τις ενδιάμεσες χρήσεις και

την «επανεισδοχή» της φύσης στον χώρο των πόλεων ως τον «σχεδιασμό σίτισης πόλεων» και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αφορούν όλα τα επίπεδα χωρικού σχεδιασμού. Ακόμα και στις περιπτώσεις που τα σχετικά θέματα μοιάζουν να εξαντλούνται στο επίπεδο των χρήσεων γης, οι κοινοτικοί κήποι δεν αρκεί να παραμένουν σε επίπεδο επιμέρους έργων και δράσεων. Η θεώρησή τους στο πλαίσιο του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού είναι καθοριστική, ιδιαίτερα για τις μητροπολιτικές περιοχές, αν τελικός στόχος είναι η συνολική ανθεκτικότητα σε όρους περιβαλλοντικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς. Ο στρατηγικός σχεδιασμός έχει έναν προνομιακό ρόλο καθώς διαμορφώνει τις αρχές και κατευθύνσεις τις οποίες θα ακολουθήσει ο τοπικός σχεδιασμός και τα επιμέρους έργα και δράσεις. Είναι επομένως σημαντικές οι επιλογές που θα κάνει για τη συνολική αστική ανάπτυξη, προς την κατεύθυνση της ανθεκτικότητας με την ευρεία έννοια. Ένα τέτοιο πλαίσιο προϋποθέτει ισχυρή κοινότητα που συμμετέχει, προσαρμογή του χωρικού σχεδιασμού αλλά και προώθηση πρακτικών λύσεων στην πράξη, όπως προτείνεται για την περίπτωση της κλιματικής αλλαγής (Piper 2012). Απαιτεί γενικότερα τη διεύρυνση της κλίμακας των πρωτοβουλιών και δράσεων. Όπως αναφέρουν οι Kamvasinou and Roberts (2013) αυτό μπορεί να σημαίνει αναβάθμιση της σημασίας των ενδιάμεσων χρήσεων.

Κοινοτικοί κήποι και δημόσιος χώρος: η εμπειρία στη Θεσσαλονίκη

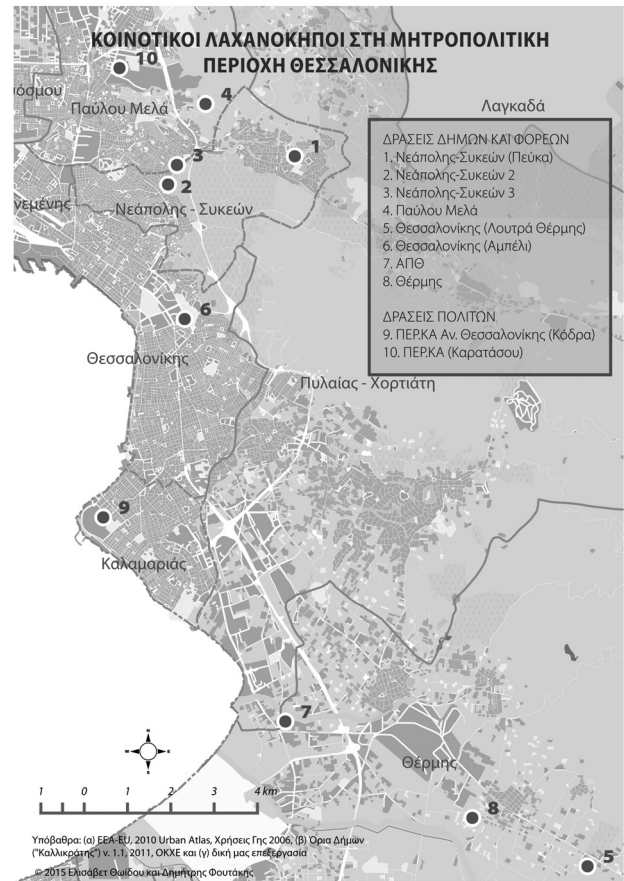
Στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης κοινοτικοί κήποι εμφανίζονται μετά το 2010, με αυξανόμενο ρυθμό σε μικρές και μεγάλες πόλεις. Πρόκειται αφενός για οργανωμένες δράσεις από την πλευρά της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και αφετέρου για αυθόρμητες πρωτοβουλίες με την έννοια της συλλογικής δράσης πολιτών με αφετηρία τις εναλλακτικές δράσεις της δεκαετίας του 1980 και επιρροές από Ευρώπη και ΗΠΑ. Η έλλειψη θεσμικού πλαισίου, κινήτρων, αλλά και εμπόδια, ιδίως ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς των καλλιεργούμενων εκτάσεων, αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες. Πρόσφατη έρευνα (Ανθοπούλου και Νικολαΐδου 2013, 10) επιβεβαιώνει δυσκολίες «σχετικά με πολεοδομικές και ιδιοκτησιακές εμπλοκές, πολυνομία και χρονοβόρες διαδικασίες οργανωτικού, γραφειοκρατικού και διαδικαστικού τύπου, συγκρούσεις χρήσεων γης,

κ.ο.κ., που αποθαρρύνουν, δυσχεραίνουν και λειτουργούν αποτρεπτικά για τους δικαιούχους», αυξάνοντας την ευπάθεια αυτών των χώρων απέναντι σε πιέσεις για χρήσεις γης με υποσχόμενη μεγαλύτερη οικονομική αποδοτικότητα.

Από το 2012 στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος του ΕΣΠΑ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» προκηρύχθηκαν δράσεις «Κοινωνικών Δομών Άμεσης Αντιμετώπισης της Φτώχειας» που περιλαμβάνουν τη δημιουργία Δημοτικών λαχανόκηπων και δηλώνουν ως στόχο τη μείωση του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας και την «οργανική διασύνδεση των πολιτικών κοινωνικής προστασίας με τις πολιτικές ανάπτυξης και απασχόλησης [...]» (Υπουργείο Εργασίας 2012). Ο Δημοτικός λαχανόκηπος προσδιορίζεται ως: «Δομή που αποτελείται από έκταση ενιαίου αρδευόμενου και περιφραγμένου αγροκτήματος, η οποία κατανέμεται σε ισομερή τεμάχια, σε ωφελούμενα άτομα, προκειμένου να τα καλλιεργήσουν, με αποκλειστικό σκοπό τη σίτισή τους [...] θα παρέχονται και υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και πληροφόρησης με στόχο την ενδυνάμωση και κοινωνική ενσωμάτωση των ωφελούμενων».⁵

Στη Θεσσαλονίκη αναπτύσσονται ήδη τέτοιες πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην αξιοποίηση των παραπάνω τυποποιημένων δράσεων. Μπορούν να διακριθούν σε δράσεις φορέων της πόλης που δίνουν τη δυνατότητα ατομικών καλλιεργειών στους πολίτες και σε συλλογικές δράσεις πολιτών που εξελίσσονται ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες με ευρύτερους στόχους βιώσιμης αστικής **ανάπτυξης**.

Στην πρώτη περίπτωση εντάσσονται οι εκπαιδευτικοί λαχανόκηποι στο αγρόκτημα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο Δημοτικός λαχανόκηπος του Δήμου Θέρμης, ο αμπελώνας του Δήμου Θεσσαλονίκης και οι Δημοτικοί λαχανόκηποι των «Κοινωνικών Δομών». Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί λαχανόκηποι του ΑΠΘ βρίσκονται σε έκταση του αγροκτήματός του και διατίθενται σε πολίτες της Θεσσαλονίκης (μετά από κλήρωση, με μικρό ενοίκιο). Εντάσσονται στην «Ολοκληρωμένη Περιβαλλοντική Διαχείριση στο ΑΠΘ» και οι στόχοι τους είναι εκπαιδευτικοί και κοινωνικοί. Ο λαχανόκηπος του Δήμου Θέρμης απευθύνεται σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες (άνεργοι, πολύτεκνοι, μονογονεϊκές οικογένειες) με παραχώρηση μικρής έκτασης σε ετήσια βάση, με σκοπό την παραγωγή λαχανικών για προσωπική κατα-

νάλωση. Παρόμοια είναι η λειτουργία των Δημοτικών λαχανόκηπων των «Κοινωνικών Δομών» σε τρεις Δήμους της Θεσσαλονίκης. Η ένταξή τους στο ΕΣΠΑ εξασφαλίζει χρηματοδότηση αλλά θέτει και συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Η διάσταση της σύνδεσης μιας αστικής καλλιέργειας με τον δημόσιο χώρο είναι εμφανής στον αμπελώνα που δημιουργήθηκε το 2013 από τον Δήμο Θεσσαλονίκης, σε έκταση παλιού μηχανουργείου.

Στη δεύτερη περίπτωση, των λαχανόκηπων που ξεκινούν από ομάδες πρωτοβουλίας, εντάσσονται οι καλλιέργειες στο πρώην στρατόπεδο Καρατάσου στον Δήμο Παύλου Μελά όπου δραστηριοποιείται από το 2011 η ομάδα Περιαστικών Καλλιεργητών (ΠΕΡ.ΚΑ.) συνεργαζόμενη με τοπικούς πολιτιστικούς φορείς. Παράλληλα με την παραγωγή λαχανικών με φυσικές μεθόδους, την προστασία τοπικών σπόρων και του φυσικού οικοτόπου, έχει κοινωνικούς στόχους όπως η υποστήριξη ευπαθών κοινωνικών ομάδων και η επαφή με τη φύση. Για τον δημόσιο χώρο υποστηρίζει ότι εφαρμόζει στην πράξη την άποψη για τη μη οικοπεδοποίηση και τσιμεντοποίησή του επιδιώκοντας να τον προ-

Πίνακας: Κοινοτικοί Λαχανόκηποι στη μητροπολιτική περιοχή Θεσσαλονίκης		
Δράσεις Δήμων και Φορέων		
1	Δήμος Νεάπολης - Συκεών	Κοινωνικές Δομές Άμεσης Αντιμετώπισης της Φτώχειας ⁷
2	Δήμος Νεάπολης - Συκεών	
3	Δήμος Νεάπολης - Συκεών	
4	Δήμος Παύλου Μελά	
5	Δήμος Θεσσαλονίκης	
6	Δήμος Θέρμης	
7	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	
8	Δήμος Θεσσαλονίκης - Αμπέλι	
Δράσεις Πολιτών		
9	Περισστικοί Καλλιεργητές (ΠΕΡ.ΚΑ.)	Συλλογικές πρωτοβουλίες πολιτών
10	Περισστικοί Καλλιεργητές Ανατολικής Θεσσαλονίκης (ΠΕΡ.ΚΑ.ΑΝ.ΘΕΣ.)	

στατέψει ενεργά, ώστε να αξιοποιηθεί με ανάλογο τρόπο από τον Δήμο. Μικρότερης εμβέλειας είναι παρόμοια δράση σε πρώην στρατόπεδο στον Δήμο **Καλαμαριάς**.

Πολλές πλευρές της σχέσης των κοινοτικών κήπων με τον δημόσιο χώρο αναδεικνύονται στην περίπτωση της ομάδας ΠΕΡ.ΚΑ. Αρκετά χρόνια πριν την τυποποίηση των σχετικών δράσεων μέσω συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων, το ζήτημα της εξεύρεσης χώρου για την πραγματοποίηση του εγχειρήματος ήταν καθοριστικό. Η αναζήτηση κατάλληλης έκτασης με βάση τα χαρακτηριστικά του εδάφους, την παροχή νερού, ευρισκόμενης στα όρια του αστικού ιστού και προσπελάσιμης με τα μέσα μαζικής μεταφοράς, αλλά και σε «φιλικό» περιβάλλον από την πλευρά της τοπικής κοινωνίας για σύνδεση με άλλες πρωτοβουλίες κατοίκων, οδήγησε στην «αυθόρμητη» εγκατάσταση της πρώτης ομάδας το 2011 σε έκταση του πρώην στρατοπέδου Καρατάσσου. Το 2014, καθώς οι καλλιεργητές αυξήθηκαν, οι ομάδες γίνονται επτά.

Η συγκεκριμένη δράση πήρε ιδιαίτερες διαστάσεις κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η παραγωγή αγροτικών προϊόντων για αυτοκατανάλωση γίνεται ανάγκη για όλο και περισσότερους πολίτες, όπως διαφάνηκε στις συγχρηματοδοτούμενες δράσεις των Δημοτικών λαχανόκηπων και δεν αφορά μόνο τα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Επιπλέον, το ζήτημα της έκτασης στην οποία αναπτύσσεται παίρνει νέες διαστάσεις καθώς το αίτημα για «αξιοποίηση» τέθηκε με όρους οι-

κονομικής αποδοτικότητας για κάποια από τα πρώην στρατόπεδα της Θεσσαλονίκης (προτάσεις -μερικής- επιχειρηματικής αξιοποίησης, πιθανή ιδιωτικοποίηση μέσω ΤΑΙΠΕΔ). Αυτό ακολουθεί τη γενική τάση οι κεντρικές και τοπικές αρχές να αντιμετωπίζουν τον δημόσιο χώρο «ως μέσο για τη βελτίωση της εικόνας της πόλης και ως πρόσφορο έδαφος για την παραγωγή εσόδων», ενώ παράλληλα «επαναπροσδιοριζόμενες αστικές κοινότητες βεβαιώνουν εκ νέου τον δημόσιο χαρακτήρα του δημόσιου χώρου στην πόλη, πειραματιζόμενες με νέους τρόπους επιβίωσης, συλλογικότητας και αντιπροσώπευσης» (Athanasiou 2013).

Βέβαια, έχει σημασία ο τρόπος που οι σχετικές εκτάσεις αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο του στρατηγικού σχεδιασμού της μητροπολιτικής περιοχής. Η Θεσσαλονίκη, «κληρονόμησε» από την ιστορική της δια-

δρομή πολλά στρατόπεδα (έντεκα συνολικά, Παπαλιούρα 2007) που σήμερα είναι οι σημαντικότεροι ίσως «ενδιάμεσοι» χώροι για τη μητροπολιτική περιοχή. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχε αναδειχθεί το μεγάλο πρόβλημα της έλλειψης χώρων πρασίνου στη Θεσσαλονίκη. Με το Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης (ΡΣΘ) του 1985 τονίστηκε το θέμα των ελεύθερων χώρων (εξασφάλιση, σύνδεση μεταξύ τους και με χώρους πρασίνου, οργάνωση) σε συνδυασμό με τα στοιχεία της χωρικής οργάνωσης. Προβλεπόταν ότι η «εξασφάλιση ελεύθερων χώρων από απομάκρυνση στρατοπέδων, παλιών βιομηχανιών κ.λπ.» εντάσσεται μεταξύ των «ποιοτικών παρεμβάσεων μεγάλης κλίμακας» που αποσκοπούν στην «ποιοτική αναβάθμιση της Θεσσαλονίκης».

Σύμφωνα με το σχέδιο νόμου για το νέο ΡΣΘ (ΥΠΕΚΑ 2014) το οποίο εισήχθη στη Βουλή τον Μάρτιο του 2014 αλλά η ψήφισή του δεν προχώρησε: Στο «Πλαίσιο για την οργάνωση Αστικού και Περιαστικού Πρασίνου» (άρθρο 58) προβλέπεται ότι τα παλιά στρατόπεδα μπορούν κατά περίπτωση να είναι «μέρη των δικτύων πρασίνου». Για την υλοποίηση των κατευθύνσεων της «ενιαίας αστικής πολιτικής ως προς την ανάπτυξη αστικού-περιαστικού πρασίνου» (άρθρο 60) προβλέπεται ότι: «Ανασυντάσσονται οι ελεύθεροι χώροι του ΠΣΘ μέσα από [...] ένταξη των στρατοπέδων που βρίσκονται εντός ή στις παρυφές του ΠΣΘ στο δίκτυο ελεύθερων χώρων με κύρια και κατά προτεραιότητα χρήση το αστικό πράσινο». Στις προτεραιότητες περιλαμβάνονται ο σχεδιασμός «της απόδοσης και χρήσης και η αξιοποίηση των ζωτικών για την πόλη χώρων των στρατοπέδων». Για την «Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στο νέο ΡΣΘ» (άρθρο 77)

και ειδικότερα για την προστασία του τοπίου: «[...] προωθούνται δράσεις που αφορούν στην αστική ανάπλαση, στη δημιουργία και αξιοποίηση ελεύθερων χώρων, όπως αύξηση αστικού πρασίνου, στην αναβάθμιση των δημόσιων χώρων, καθώς και στην αξιοποίηση χώρων που υπόκεινται σε οργανωμένη αλλαγή χρήσεων».

Είναι φανερό ότι η απόδοση των χώρων των πρώην στρατοπέδων σε χρήσεις πρασίνου και ελεύθερου χώρου αποτελεί κοινό αίτημα για τη μητροπολιτική περιοχή. Η «αξιοποίησή» τους γίνεται αντιληπτή με ποικίλους τρόπους. Κατά τη δεκαετία του 1990 οι χώροι αυτοί συγκέντρωσαν την προσοχή φορέων, ακόμα και ιδιωτών σε ορισμένες περιπτώσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετωπίστηκαν ως προνομιακές εκτάσεις για κοινόχρηστες και κοινωφελείς εγκαταστάσεις οι οποίες σε λίγες περιπτώσεις υλοποιήθηκαν, ενώ σε άλλες εκπονήθηκαν σχέδια και μελέτες χωρίς να καταλήξουν σε δεσμεύσεις χρήσεων γης και χρηματοδότησης, παρά τις υποσχέσεις από κεντρικούς φορείς. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς τους περιπλέκει τα δεδομένα: σε γενικές γραμμές πρόκειται για δημόσιες εκτάσεις που πριν αρκετές δεκαετίες παραχωρήθηκαν στον στρατό με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη χρήση τους, ενώ η χρήση μέρους της έκτασης στην οποία υλοποιούνται οι «Περιαστικές Καλλιέργειες» έχει παραχωρηθεί τα τελευταία χρόνια στον Δήμο.

Η δημόσια διαβούλευση για το νέο ΡΣΘ, το 2011, έδωσε την ευκαιρία να τονιστεί από την Τοπική Αυτοδιοίκηση η ανάγκη «να αποδοθούν τα στρατόπεδα στην Τοπική Αυτοδιοίκηση για χρήσεις κοινής ωφέλειας και κοινωνικών υποδομών», για «δραστηριότητες πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου». Η πρόταση του

Δήμου στα όρια του οποίου βρίσκεται η συγκεκριμένη έκταση ήταν: «[...] χρησιμοποίηση των στρατοπέδων Π. Μελά και Καρατάσσου ως χώρων πρασίνου υπερτοπικής σημασίας με δυνατότητες επιχειρηματικής αξιοποίησης αλλά και με δυνατότητα χωροθέτησης/παραλαβής υπηρεσιών διοίκησης, εκπαίδευσης, έρευνας και αθλητισμού, κατά προτεραιότητα υπερτοπικού μητροπολιτικού επιπέδου» με στόχο την αξιοποίηση της δημόσιας γης με όσο το δυνατόν λιγότερη δόμηση στον χώρο των στρατοπέδων και παράλληλη τόνωση της τοπικής οικονομίας.⁶

Κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης η δραματική μείωση του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων και η μη επιλεξιμότητα κτιριακών εγκαταστάσεων από τα συγχρηματοδοτούμενα προγράμματα, ανέδειξε ένα κενό στην αντίληψη για τον τρόπο που οι εκτάσεις αυτές μπορούν να αξιοποιηθούν. Καθώς η υλοποίηση του στρατηγικού σχεδιασμού για τη μητροπολιτική περιοχή προχωρά με αργούς ρυθμούς, ένας άλλος *de facto* σχεδιασμός διαφάνηκε μετά το 2012, όταν ξεκίνησε η ένταξη τέτοιων εκτάσεων στα προς «αξιοποίηση» ακίνητα του ΤΑΙΠΕΔ. Εάν αυτή η εξέλιξη συνδυαστεί με τις ρυθμίσεις για δυνατότητα χωρικού σχεδιασμού με ειδικούς όρους και διαδικασίες,⁷ γίνεται φανερή η λογική για την αξιοποίηση που επικράτησε στο πλαίσιο επιλογών ιδιωτικοποίησης της δημόσιας περιουσίας.

Οι εξελίξεις αυτές σε συνδυασμό με τη γενικότερη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση τοπικών φορέων και πολιτών την ίδια περίοδο οδήγησαν στην κινητοποίηση και ενεργή συμμετοχή τους με προτάσεις για την απόδοση των χώρων των πρώην στρατοπέδων ως χώρων πρασίνου.⁸ Ο ρόλος των αστικών καλλιεργητών είναι σημαντικός στην ανάπτυξη των πρωτοβουλιών αυτών, μια που η ενεργητική παρουσία τους στον χώρο έχει την ικανότητα να μετατρέπει τις ιδέες σε πράξη. Ανάλογες πρωτοβουλίες εκδηλώνονται με συμμετοχή των πολιτών και σε άλλες περιπτώσεις στη λειτουργία του δημόσιου χώρου στη Θεσσαλονίκη (Χριστοδούλου 2013). Από την άλλη πλευρά, οι μελέτες για τον στρατηγικό σχεδιασμό της μητροπολιτικής περιοχής είχαν ολοκληρωθεί πριν την οικονομική κρίση, αδυνατώντας να λάβουν υπόψη πρόσφατες εξελίξεις για μια διαφοροποιημένη λογική λειτουργίας του δημόσιου χώρου.

Είναι αξιοσημείωτο πως η δυναμική της ενεργής παρουσίας στον δημόσιο χώρο ενυπάρχει και στους

Δημοτικούς λαχανόκηπους που θεσμοθετούνται. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στην πρόσκληση του Δήμου Νεάπολης-Συκεών ότι «ο χώρος θα είναι κοινόχρηστος και θα επιτρέπεται η πρόσβαση σε όλους τους πολίτες για αναψυχή τις ώρες λειτουργίας του [...]». Γεγονός είναι ότι η δημιουργική παρουσία πολιτών διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά ενός εν δυνάμει δημόσιου χώρου, ανεξάρτητα από το αν έχει σχεδιαστεί ως τέτοιος, και συμβάλλει σε σύγχρονες απαντήσεις για παλιά προβλήματα (αξιοποίησης, ανάδειξης, «πρασινίσματος», ανάκτησης των ελεύθερων δημόσιων χώρων). Αξιοσημείωτη είναι η συμβολή τους στην αντιμετώπιση των προβλημάτων φύλαξης, αλλά και η δυνατότητα ενσωμάτωσής τους σε ευρύτερες στρατηγικές για τον σχεδιασμό της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή σε επίπεδο μητροπολιτικής περιοχής, εντασσόμενοι στο σύνολο των ελεύθερων χώρων, καθώς «οι δράσεις για την κλιματική αλλαγή περιλαμβάνουν όλους τους τύπους αστικών ελεύθερων χώρων: περιφερειακά πάρκα, αστικά πάρκα και κήπους, δάση, διαδρόμους ποταμών, εκτάσεις αθλητικών δραστηριοτήτων, κοιμητήρια, δενδροστοιχίες, πράσινες στέγες [...]» (Piper 2012, 15).

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ο δημόσιος χώρος των μητροπολιτικών περιοχών βρίσκεται αντιμέτωπος με τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης που τον απαξιώνουν αλλά ενδεχομένως και τον ελευθερώνουν από λειτουργίες οι οποίες έχουν φτάσει στα όριά τους. Παράλληλα αμφισβητείται ή/και ακυρώνεται η μονόπλευρη επιδίωξη της επιχειρηματικής αξιοποίησής του και των εμβληματικών έργων, ενώ διαμορφώνεται ένα κίνημα μετάβασης σε μια οικονομία και κοινωνία περισσότερο ανθεκτική, προσανατολισμένη σε περιβαλλοντικές και κοινωνικές αξίες. Οι προσεγγίσεις για τον «ενδιάμεσο» ή «μεταβατικό» ή «ασαφή» δημόσιο χώρο τονίζουν τη διαδικασία της δημιουργικής του αξιοποίησης με συμμετοχή των πολιτών. Οι κοινοτικοί κήποι εκτός από την άμεση σύνδεσή τους με τον (νεοεμφανιζόμενο) «σχεδιασμό σίτισης πόλεων» αποτελούν μια μορφή της «μετάβασης» που αναπτύσσεται στον δημόσιο χώρο. Παράλληλα, το γεγονός ότι πρόκειται για μια λειτουργία απόλυτα εξαρτημένη από τα χαρακτηριστικά της γης στην οποία χωροθετείται, αναδεικνύει τη σχέση της με τον χωρικό σχεδιασμό.

Στις μητροπολιτικές περιοχές η νέα πρακτική μπορεί να λειτουργήσει με βάση τις αρχές της «επανεισδοχής» της φύσης, της δημιουργικής αξιοποίησης ενδιάμεσων χώρων, της ενεργού συμμετοχής των πολιτών, σηματοδοτώντας, την ανανέωση των οραμάτων της μητροπολιτικής ανάπτυξης και των διαδικασιών του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού. Μπορεί ακόμα η πρακτική των κοινοτικών κήπων να αντιμετωπιστεί ως μια πλευρά της σχέσης πόλης υπαίθρου, με την άλλη πλευρά να συνίσταται στη διατήρηση πυρήνων αγροτικής ζωής στον εξωαστικό χώρο και ως βιώσιμη χρήση γης, αντί να εκλαμβάνεται ως εμπόδιο στην αστική ανάπτυξη. Διαφαίνεται ότι το επίπεδο της μητροπολιτικής περιοχής και του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού είναι καταλληλότερο για να εισχωρήσουν οι νέες προσεγγίσεις, καθώς είναι απαλλαγμένο από τις δεσμεύσεις του τοπικού επιπέδου.

Στην περίπτωση της μητροπολιτικής περιοχής Θεσσαλονίκης, ο επίσημος λόγος για τον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό έχει αναγνωρίσει την αναγκαιότητα ανάκτησης και διαφύλαξης του δημόσιου χώρου και μάλιστα σε συνάρτηση με τον έλεγχο της αστικής ανάπτυξης και της αστικής διάχυσης, ενώ φαίνεται ότι βρίσκεται σε απόσταση από τη λογική της συμμετοχής στην «κατασκευή» του (place making) που πλέον ενσωματώνεται στον τυπικό χωρικό σχεδιασμό αρκετών μητροπολιτικών περιοχών. Πρόσφατα στη μητροπολιτική περιοχή αναπτύσσονται μικρής κλίμακας δράσεις κοινοτικών κήπων που συνήθως έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα. Καθώς ο προσωρινός χαρακτήρας εμπεριέχει μια δυναμική αλλά και αδυναμίες για αυτού του τύπου τη διαμόρφωση και λειτουργία του δημόσιου χώρου, η σύνδεσή τους με τον χωρικό σχεδιασμό μητροπολιτικής κλίμακας και ειδικά με τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου μέσω της δημιουργικής συμμετοχής μπορεί να συμβάλει στην πολύπλευρη αξιοποίηση και βιωσιμότητά του. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι παράλληλα με το πλαίσιο του «σχεδιασμού σίτισης πόλεων» οι δυνατότητες για ένταξη των κοινοτικών κήπων στον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό, ως μορφή ενίσχυσης της περιβαλλοντικής και κοινωνικής ανθεκτικότητας της μητροπολιτικής περιοχής, αποτελούν ανοιχτά θέματα προς διερεύνηση.

Σημειώσεις

1. Μέρος αυτού του άρθρου σε προηγούμενη μορφή παρουσιάστηκε στο 10ο Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας, 22-24 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη.
2. Ο όρος «κήπου» χρησιμοποιείται εδώ κυρίως με την έννοια των λαχανόκηπων.
3. Βλ. <https://www.planning.org/greatplaces/spaces/characteristics.htm>.
4. Βλ. file:///C:/Users/pc/Downloads/cps_english.pdf.
5. Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας ως τα τέλη του 2014 (με διάρκεια 2013-2015) είχαν συσταθεί 25 Δημοτικοί λαχανόκηποι εκ των οποίων 9 στην Αττική και 3 στη Θεσσαλονίκη.
6. Από τη δημόσια διαβούλευση, βλ. <http://orth.gr/default.aspx?catid=178>. Η Πρόταση τροποποίησης του ΓΠΣ Δήμου Πολίχνης (Στάδιο Β1) προβλέπει ότι: «Ορίζεται ως μητροπολιτικό πάρκο με εγκαταστάσεις κοινωνικής υποδομής υπερτοπικής σημασίας, η περιοχή του πρώην στρατοπέδου Καρατάσσου, με σκοπό την αξιοποίηση ενός ζωτικού ανοικτού χώρου για τη ζωή και τις ανάγκες του ευρύτερου πολεοδομικού συγκροτήματος με τη χωροθέτηση δραστηριοτήτων προσαρμοσμένων στη διαδημοτική επιρροή του χώρου [...] σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 298/2012 Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Παύλου Μελά, η έκταση του πρασίνου πρέπει να υπερβαίνει το 75% της συνολικής έκτασης του μητροπολιτικού πάρκου» (Γιαννακού κ.ά. 2012).
7. Όπως τα Ειδικά Χωρικά Σχέδια του νόμου 4629/2014.
8. Βλ. προτάσεις της «Κίνησης Πολιτών Καρατάσσου» στο <http://www.karatasiou.gr/> και του Δήμου Παύλου Μελά στο http://www.pavlosmelas.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=1840&Itemid=1450.

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε τον Αντώνη Καράγιωργα για τις χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τους Περιφερειακούς Καλλιεργητές (ΠΕΡ.ΚΑ.), καθώς και τον Οδυσσέα Χιλτίδη για τη διάθεση των φωτογραφιών.

Βιβλιογραφία

- Adams, D., Scott, A.J. and Hardman, M. (2013) "Guerrilla warfare in the planning system: revolutionary progress towards sustainability?", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 95(4), pp. 375-387.
- American Planning Association (APA) (2007) *Policy Guide on Community and Regional Food Planning*. Available from: <https://www.planning.org/policy/guides/adopted/food.htm>.
- Athanasίου, E. (2013) "Public Space in Thessaloniki in the Context of Crisis: From Urban Competitiveness to Urban Agriculture", *Shrinking Cities Expanding Landscapes Conference*, University of Edinburgh, November 2013.

- Bristow, G. (2010) "Resilient regions: re-'place'ing regional competitiveness", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, pp. 153-67.
- Budge, T. (2013) "Is Food a Missing Ingredient in Australia's Metropolitan Planning Strategies?", in Q. Farmar-Bowers, V. Higgins and J. Millar (eds) *Food Security in Australia. Challenges and Prospects for the Future*, Springer, pp. 367-380.
- Colomb, C. (2012) "Pushing the Urban Frontier: Temporary uses of space, city marketing, and the creative city discourse in 2000s Berlin", *Journal of Urban Affairs*, 34(2), pp. 131-152.
- Cook, N. and Harder, S. (2013) "By Accident or Design? Peri-Urban Planning and the Protection of Productive Land on the Urban Fringe", in Q. Farmar-Bowers, V. Higgins and J. Millar (eds) *Food Security in Australia. Challenges and Prospects for the Future*, Springer, pp. 413-424.
- Farmar-Bowers, Q., Higgins, V. and Millar, J. (eds) (2013) *Food Security in Australia. Challenges and Prospects for the Future*, Springer.
- Fuhrich, M. and Goderbauer, E. (2010) "Urban Restructuring - Making 'More' from 'Less'", in Müller, B. (ed.) *Urban Regional Resilience: How Do Cities and Regions Deal with Change?*, Springer, pp. 49-58.
- Kamvasinou, K. and Roberts, M. (2013) "Interim Spaces: Vacant Land, Creativity, and Innovation in the Context of Uncertainty", in Mariani, M. and Barron, P. (eds) *Terrain Vague: Interstices at the Edge of the Pale*, Routledge, pp. 187-200.
- Krasny, M. and Tidball, K. (2009) "Community gardens as context for science, stewardship and civic action learning", *Cities and the Environment*, 2(1), pp. 1-18.
- Lawson, L. (2009) "The Precarious Nature of Semi-Public Space: Community Garden Appeal, Complacency, and Implications for Sustaining User-Initiated Places", in Orvell, M. & Meikle, J.L. *Public Space and the Ideology of Place in American Culture*, Amsterdam: Rodopi Press, pp. 199-217.
- Low, S. (2006) "How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities", in Low, S. and Smith, N. *The politics of public space*, Routledge, pp. 81-104.
- Maloutas, T., Raco, M. and Taşan-Kok, T. (2008) "Conclusions-Competitiveness and Cohesion: One Discourse, Multiple Realities and New Challenges for Policy and Research", in Ache, P. et al. (eds) *Cities between Competitiveness and Cohesion: Discourses, Realities and Implementation*, Springer, pp. 259-273.
- Mason, K. and Whitehead, M. (2012) "Transition Urbanism and the Contested Politics of Ethical Place Making", *Antipode* 44(2), pp. 493-516.
- Mok, H.F., Williamson, V.G., Grove, J.R., Burry, K., Barker, S.F. and Hamilton A.J. (2014) "Strawberry fields forever? Urban agriculture in developed countries: a review", *Agronomy for Sustainable Development*, 34, pp. 21-43.
- Morgan, K. (2009) "Feeding the City: The Challenge of Urban Food Planning", *International Planning Studies*, 14(4), pp. 341-348.
- OECD (2006) *OECD Territorial Reviews. Competitive Cities: A New Entrepreneurial Paradigm in Spatial Development*.
- Olesen, K. (2013) "The neoliberalization of strategic spatial planning". *Planning Theory* 0(0), pp. 1-16. Available from: <http://plt.sagepub.com/content/early/2013/08/28/1473095213499340>.
- Oosterlynck, S. and Gonzalez, S. (2013) "Don't Waste a Crisis: Opening up the City Yet Again for Neoliberal Experimentation", *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), pp. 1075-82.
- Pires, V. and Burton, P. (2013) "Help or Hindrance? The Relationship Between Land Use Planning and Urban Agriculture on the Gold Coast", in Farmar-Bowers, Q., Higgins, V. and Millar, J. (eds) *Food Security in Australia. Challenges and Prospects for the Future*, Springer, pp. 380-396.
- Pruijt, H. (2007) "Urban Movements", Preprint in Ritzer, G. (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Malden: Blackwell, pp. 5115-5119. Available from: <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/19231/Urban%20Movements%20preprint.pdf>.
- Raco, M. and Flint, J. (2012) "Introduction: Characterizing the 'new' politics of sustainability: from managing growth to coping with crisis", in Flint, J. and Raco, M. (eds) *The Future of Sustainable Cities: Critical Reflections*, Bristol: The Policy Press, pp. 3-28.
- Rosol, M. (2011) "Community Volunteering as Neoliberal Strategy? Green Space Production in Berlin", *Antipode* 44(1), pp. 239-257.
- Sapountzaki, K. (2012) "Vulnerability management by means of resilience", *Natural Hazards*, 60(3), pp. 1267-1285.
- Sassen, S. (2006) "Making Public Interventions in Today's Massive Cities", The London Consortium, *Static*, 4. Available from: http://static.londonconsortium.com/issue04/pdf/sassen_publicinterventions.pdf.
- Skordili, S. (2013) "Economic Crisis as a Catalyst for Food Planning in Athens", *International Planning Studies*, 18(1), pp. 129-141.
- Stocker, L. and Barnett, K. (1998) "The significance and praxis of community based sustainability projects: Community gardens in western Australia", *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 3(2).
- Thoidou, E. and Foutakis, D. (2012) "Towards Resilient regions: Some conceptual and policy issues", *AESOP 26th Annual Congress*, METU, Ankara, 11-15 July 2012.
- Piper, J. (2012) *The C-change project: C-Change 2009-2012, final report*. Available from: <http://www.cchangeproject.org/home>.
- URBACT Thematic Network (2014) *Sustainable Food in Urban Communities: Developing low-carbon and resource-efficient urban food systems*. Available from: http://www.sustainable-everyday-project.net/urbact-sustainable-food/files/2014/02/URBACT_Thematic-Interim-Report-GROWING_May-2014.pdf.
- Urban Catalysts (2003) *Strategies for temporary uses - potential for development of urban residual areas in European metropolises*, research project funded under EU FP5 programme.
- Whitehead, M. (2012) "The sustainable city: an obituary? On the future form and prospects of sustainable urbanism", in Flint, J. and Raco, M. (eds) *The Future of Sustainable Cities: Critical Reflections*, Bristol: The Policy Press, pp. 29-46.

- Ανθοπούλου, Θ. και Νικολαΐδου, Σ. (2013) «Δημοτικοί αστικοί λαχανόκηποι και βιώσιμη πόλη: τοποθετώντας το αγροδιατροφικό σύστημα στην αστική ατζέντα», *11ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης ERSA-GR*, 14-15 Ιουνίου 2013, Πάτρα.
- Γιαννακού, Α. και Συνεργάτες (2012) *Τροποποίηση Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου Δήμου Πολίχνης (Nun ΔΕ Πολίχνης Δήμου Παύλου Μελά)* (Στάδιο Β1, Πρόταση).
- Θωΐδου, Ε. (2011) «Ψηφιακή Διακυβέρνηση και διαδικασίες σχεδιασμού του δημόσιου χώρου», *Συνέδριο Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ-ΤΚΜ, ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, Τμήματα Αρχιτεκτόνων, 20-22 Οκτωβρίου 2011 (σφ. 378-382), Θεσσαλονίκη.
- Θωΐδου, Ε. και Φουτάκης, Δ. (2014) «Μια νέα διάσταση του δημόσιου χώρου στις μητροπολιτικές περιοχές: κοινοτικοί κήποι και η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», *10ο Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας*, 22-24 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη.
- Καράγιωργας, Α. (2014) «Αστικοί και περιαστικοί λαχανόκηποι στην πόλη». Ανακτήθηκε από: <http://perka.org/node/213>.
- Παπαλιούρα, Ε. (2007) «Το υποβαθμισμένο αστικό και περιαστικό τοπίο και η ανάκτησή του. Παράδειγμα εφαρμογής στην πόλη της Θεσσαλονίκης», *5ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του ΕΜΠ*, Σεπτέμβριος 2007, Μέτσοβο.
- ΥΠΕΚΑ (2014) *Σχέδιο νόμου για τα νέα Ρυθμιστικά Σχέδια Αθήνας-Αττικής και Θεσσαλονίκης*. Ανακτήθηκε από: <http://www.opengov.gr/minenv/?p=5935>.
- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (2012) Πρόσκληση για υποβολή προτάσεων Άξονας 4: «Πλήρης ενσωμάτωση του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού σε μια κοινωνία ίσων ευκαιριών».
- Φουτάκης, Δ. (2012) «Χωρική ανάπτυξη και χωρική ανθεκτικότητα: εννοιολογικό πλαίσιο και πολιτικές», *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ERSA-GR*, 1-2 Ιουνίου 2012, Θεσσαλονίκη.
- Χατζημιχάλης, Κ. (2014) *Κρίση χρέους και υφαρπαγή γης*, Αθήνα: ΚΨΙΜ.
- Χριστοδούλου, Χ. (2013) «Πρακτικές αστικού σχεδιασμού και πολιτικές Τοπικής Διακυβέρνησης σε συνθήκες κρίσης - Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», *Συνέδριο Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Παν/μίου Θεσσαλίας, 1-3 Νοεμβρίου 2013, Βόλος.